

Jerzy Dżereń*

Przyczynek do stanu badań nad historią Mazowsza – ze szczególnym uwzględnieniem dziejów kultury fizycznej do 1918 roku (zarys problematyki)

Streszczenie

Badania nad historią kultury fizycznej w Polsce były przedmiotem dociekań nauk w wielu ośrodkach akademickich w Polsce i zostały omówione w publikacjach monograficznych oraz pogładowych. Badaniami dziejów kultury fizycznej na Mazowszu zajmował się m.in. J. Chełmecki, K. Hądzelek, J. Dżereń, W. Ferrens, R. Gawkowski, W. Gąsiorowski, W. Gniewkowski, M.M. Grzybowski, E. Małolepszy, H. Młodzianowska, G. Młodzikowski, M. Ponczek, B. Pędrańska, M. Przedpełski, S. Wilk, A. Vetulani, T. Żebrowski.

Prezentowany artykuł dotyczy stanu badań nad kulturą fizyczną Mazowsza – ze szczególnym uwzględnieniem dziejów kultury fizycznej do 1918 roku.

Słowa kluczowe: Mazowsze, Ogrody Raua w Warszawie, Towarzystwa, kluby sportowe.

1. Uwagi wstępne

Zmiany społeczno-gospodarcze zapoczątkowane w Polsce po roku 1944 objęły swoim zasięgiem również szeroko rozumianą kulturę fizyczną w aspekcie prawnym, ekonomicznym, kształcenia kadr, infrastruktury oraz organizacji czasu wolnego człowieka. Od czasu kiedy historia polityczna uznawana była za królową nauk historycznych, wiele się zmieniło. Trudno było zrozumieć działa-

* Dr Jerzy Dżereń, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku.

nia władców, istniejące programy (np. oświatowe), czy też uzasadnić zauważone zmiany w kulturze fizycznej. Historia polityczna nie miała argumentów, które w prosty sposób mogły trafić do czytelnika i przekonać go¹. Nie wszystkie aspekty w pełni wyjaśniono, nie do wszystkich materiałów dotarto, a wiele stwierdzeń nie miało dostatecznego uzasadnienia źródłowego. Dotyczyło to zwłaszcza rozwoju poszczególnych obszarów kultury fizycznej z poszczególnych regionów Polski, gdyż gospodarka do roku 1989 była sterowana centralnie, a kultura fizyczna funkcjonowała na bazie stowarzyszeniowej². Po roku 1989 pojawił się problem zmian strukturalnych polskiego sportu, komunalizacji obiektów rekreacyjno-sportowych, a także systematycznych zmian wolnorynkowych w kulturze fizycznej. Rozwój kultury fizycznej w okresie III RP omówiony został w licznych publikacjach monograficznych oraz poglądowych, ale nie wszystkie aspekty w pełni wyjaśniono, nie do wszystkich materiałów dotarto. Dotyczyło to zwłaszcza regionu Mazowsza.

2. Stan badań historycznych na Mazowszu – ze szczególnym podkreśleniem dziejów kultury fizycznej (do 1918 roku)

Najstarsze dokumenty związane z dziejami kultury fizycznej regionu mazowieckiego dotyczą już okresu średniowiecza. Średniowieczne dokumenty związane z regionem mazowieckim znajdują się w *Rękopisie Średniowiecznym*³. Rękopis stanowi wiedzę średniowiecznego piśmiennictwa związanego z Płockiem, pomoże lepiej zrozumieć i docenić kulturę Mazowsza, a zwłaszcza Płocka w czasach średniowiecza, jako jednego z głównych ośrodków polskiej kultury dawnych wieków. Wiele ciekawych materiałów można zdobyć, analizując styl życia duchownych średniowiecza. Około 1270 roku powstał napisany przez dominikanina Jakuba de Voragine (1229–1298) wielki zbiór legend opowiadających żywoty i cuda rozmaitych świętych. *Legenda aurea* od momentu swych narodzin przez niemal trzysta lat cieszyła się w Europie niezmiernym powodzeniem i wywierała ogromny wpływ na ówczesne życie umysłowe i artystyczne⁴. W 1454

¹ J. Topolski, *Historia polityczna w obrębie nauk historycznych a zmiany w filozofii historii i historiografii*, [w:] *Studia i Monografie AWF we Wrocławiu*, Wrocław 1993.

² J. Chełmecki, S. Wilk, *Wybrane czynniki społeczno-polityczne kształtowania modelu organizacyjnego kultury fizycznej w Polsce Ludowej*, [w:] *Wybrane problemy organizacji kultury fizycznej w Polsce. Z warsztatów badawczych*, Warszawa 1987.

³ A. Vetulani, *Średniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, z. 3–4.

⁴ M. Plezia, *Jakub de Voragine, Złota legenda*, [w:] *Opis cudów o śmierci biskupa Piotra II*, Warszawa 1983.

roku spisany został egzemplarz *Złotej legendy* stanowiący typowy przykład jej polskiej wersji. Znajduje się w niej, obok żywotów Świętych Wojciecha i Jadwigi, oraz *Vita minor* Świętego Stanisława, pióra Wincentego z Kielczy, ustęp zatytułowany *Cronica Plocensis*, kryjący legendę o biskupie plockim Wernerze herbu Poraj, za sprawą którego dokonały się „cuda”, a sam nie doczekał szerszego kultu.

Interesujące materiały dotyczące obyczajów, stylu życia mazowieckich rodów arystokratycznych (Gutowscy herbu Ślepowron, Łaszewscy herbu Grzymała, Piwnicy – właściciele Sikorza, Siecieńscy herbu Rogala, Duninowie – zwani Łabędziami, Krasieńscy, Wysoccy, Lubrańscy herbu Godziemba, Rościszowscy herbu Junosza, Wilczewscy i inni), a także materiały związane z zawodami strzeleckimi organizowanymi przez bractwa kurkowe można znaleźć w dokumentach lokacyjnych poszczególnych miast powiatowych, należących od 1462 roku do Korony, ziemi rawskiej (1462), ziemi plockiej (1495) oraz ziemi warszawsko-czerskiej (1526).

W wyniku decyzji parlamentu Rzeczypospolitej (Sejm Walny z 1493 roku) ogłoszono inkorporację Mazowsza do Królestwa Polskiego, z zachowaniem podziału administracyjnego Mazowsza na trzy regiony: województwo rawskie (ziemia rawska, sochaczewska i gostynińska), województwo plockie (powiat plocki, bielski, raciański, sierpecki, płoński, ziemia zakrzeńska, powiat szreński, niedzborski i mławski) i województwo mazowieckie (ziemia czerska, warszawska, wiskicka, wyszogrodzka, zakroczymska, ciechanowska, łomżyńska, różańska, liwska i nurska).

W archiwach województwa rawskiego (powiat rawski, bielski, sochaczewski, mszczonowski, gostyniński i gąbiński), województwa plockiego (powiat plocki, raciański, sierpski, płoński, szreński, niedzborski, mławski) oraz województwa mazowieckiego (powiat czerski, grójecki, warecki, garwoliński, warszawski, błoński, tarczyński, zakroczymski, serocki, powiat nowomiejski, ciechanowski, przasnyski, wąchocki [dawniej czerwiński], łomżyński, koleński [kolneński], zambrowski, ostrołęcki, wiski, wąsoski, radziłowski, różański, makowski, nurski, ostrowski, kamieńczykowski) można znaleźć materiały związane z kulturą fizyczną Mazowsza z okresu do 23 listopada 1793 roku kiedy powstało województwo mazowieckie jako jedno z nowo powstałych 10 województw Korony Polskiej.

Ciekawe zbiory szkolnej kultury fizycznej znajdują się w archiwach szkół mazowieckich, np. LO im. Marszałka Stanisława Małachowskiego, jednej z najstarszych szkół w Polsce. W Pułtusk działała pierwsza na Mazowszu drukarnia (1530 rok). W 1566 roku jezuita założyli w Pułtusk kolegium, przy którym działał pierwszy w Rzeczypospolitej teatr publiczny. Od 1781 roku w szkole uczyli sławni nauczyciele m.in. ks. Piotr Skarga i Jakub Wujek. Do grona sław-

nych absolwentów należą tacy uczniowie jak: Jerzy Ossoliński – kanclerz koronny, Andrzej Batory – kardynał, Maciej Kazimierz Sarbiewski. W Żyrardowie powstała w roku 1882 Stara Szkoła. Pierwotnie Szkoła Powszechna nr 1, później szkoła tkacka. Nowa Szkoła – zbudowana została w latach 1892–1896. Powstaje w latach 80. XIX w. w Żyrardowie Resursa, placówka kulturalna głównie dla urzędników fabrycznych, kadry inżynierskiej i okolicznej szlachty. Odbywały się tu m.in. przedstawienia teatralne, odczyty, bale i zabawy okolicznościowe, funkcjonowała biblioteka, a również można było uprawiać sport. W dniu 4 maja 1922 roku powstaje w Miętnej, na obszarze 50,6 ha najstarsza ludowa szkoła rolnicza w Polsce, której patronem jest Stanisław Staszic. Otwarcia szkoły dokonał Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Stanisław Wojciechowski. Historia szkoły w Barczy sięga okresu zaborów. W owych czasach szkoły funkcjonowały przeważnie w prywatnych mieszkaniach, np. w Szczepankowie na początku XIX wieku nauczanie odbywało się w domu prywatnym wynajętym przez proboszcza K. Wnorowskiego. Wówczas nauczaniem zajmował się Józef Boguski ze wsi Żebry. Dopiero w latach 1927–1928 wybudowany został budynek, który istniał do końca lat pięćdziesiątych. W 1907 roku w Szczepankowie powstała jednoklasowa szkoła gminna. W roku 1864 szkolnictwo wyłączono spod opieki parafii i dworu, przekazano je nowo utworzonym gminom. W roku 1893 w nowym budynku Liceum Ogólnokształcącego im. Cypriana Kamila Norwida w Radzyminie powstaje najstarsza placówka kształcenia nauczycieli na Mazowszu, od roku 1845, jako siedziba Seminarium dla Nauczycieli Szkół Elementarnych, a od roku 1856 Instytut Nauczycieli Elementarnych.

Dokumentacja szkół województwa mazowieckiego od czasów KEN znajduje się w „Rocznikach Mazowieckich”⁵, w „Notatkach Płockich”⁶, w pracach zbiorowych⁷, przede wszystkim ks. Grzybowskiego,⁸ a także w Archiwach Diecezjalnych⁹ i w dokumentach Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Od 1790 roku w latach klęsk politycznych i rządów biskupów nad szkolnictwem, szkoły rozszerzyły program szkół zakonnych dawnego typu, które zwracały uwagę przede wszystkim na historię kościoła, dogmatykę oraz łacinę, zaniedbywały nauki i umiejętności potrzebne w życiu (wprowadzone przez

⁵ M. Przedpełski, *Oświata w powiecie sierpeckim w XV–XX wieku*, „Rocznik Mazowiecki” 1972, t. IV.

⁶ W. Gąsiorowski, *Rozwój oświaty w powiecie sierpeckim*, „Notatki Płockie” 1974, nr 3.

⁷ T. Żebrowski, *Szkolnictwo i kultura*, [w:] *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003.

⁸ ks. M.M. Grzybowski, *Materiały do dziejów szkolnictwa na Mazowszu. Wypisy z archiwaliów diecezjalnych XIX wieku*, t. 1, Warszawa – Łowicz 1995.

⁹ ks. M.M. Grzybowski, *Materiały do dziejów szkolnictwa na Mazowszu. Wypisy z archiwaliów diecezjalnych XVIII wieku*, t. 2, Płock 2000.

KEN, jak np. matematykę, język polski, geografę, botanikę, ogrodnictwo itd.). Po rozbiorach władze pruskie zlikwidowały większość szkół we wsiach mazowieckich. Był to element procesu germanizacji Polaków (np. Elementarz wydano w jęz. polskim i jęz. niemieckim). W okresie Księstwa Warszawskiego, w roku 1811 departament płocki miał dwie szkoły departamentowe, dwie szkoły podwydziałowe, siedemnaście szkół początkowych miejskich (m.in. w Sierpcu, Bieżuniu, Żurominie) i 61 szkół początkowych wiejskich (m.in. w Jeżewie, Koziębrodach) i dwie pensje prywatne.

W dniu 25 lipca 1820 roku Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji wydała zarządzenie, aby wszystkie województwa sporządziły rejestr miejsc, w których można byłoby urządzić szkoły według angielskiej metody Lancastera i Bella, polegającej na wzajemnym nauczaniu uczniów młodszych przez starszych. Nauczyciel uczył najzdolniejszych uczniów. Po roku 1821 liczba szkół elementarnych zaczęła spadać w związku ze zwolnieniem chłopów od płacenia składki na szkołę, pod pozorem polepszenia ich sytuacji materialnej, oraz w związku z upadkiem powstania listopadowego – liczba szkół elementarnych spadła o połowę. Zaobserwowaną sytuację pogłębiła także decyzja carska z 1851 roku, która zwalniała ludność od obowiązku posyłania dzieci do szkół elementarnych. M. Przedpełski¹⁰ podaje, że np. w guberni płockiej na jedną szkołę na wsi przypadało aż 12 163 mieszkańców, a na jednego ucznia – 297 mieszkańców. W roku 1883 istniały trzy miejskie szkoły w Sierpcu i 21 we wsiach i osadach, m.in. w Koseminie, Jeżewie i Koziębrodach. Do szkół uczęszczało 1638 uczniów, w tym 675 dziewcząt. Bardzo ważne informacje na temat rozwoju oświaty w XIX wieku zawarte są również w protokołach z wizytacji dekanalnych. Losy szkolnictwa na Mazowszu w latach 1914–1918, tj. w czasie okupacji niemieckiej, z powodu braku akt są mało znane. Wiadomo jednak, że w 1906 roku powstało Koło Polskiej Macierzy, a po jego rozwiązaniu w 1907 roku (ponownie działano od 1916 roku) powstało Towarzystwo Naukowe Płockie. W ten sposób działacze oświatowi organizowali szkoły, biblioteki i czytelnie.

Bardzo ważnym zespołem aktowym do dziejów sportu na Mazowszu jest Naczelne Prezydium Prowincji Mazowieckiej, tj. instytucji zarządzającej całą prowincją. Obszerny zespół akt znajduje się w Archiwum Państwowym Miasta st. Warszawy. Są tam materiały administracyjne związane z funkcjonowaniem życia mieszkańców prowincji mazowieckiej, w tym infrastruktury sportowej. Znajdują się także dokumenty związane z nadzorem administracyjnym nad wszystkimi organizacjami i stowarzyszeniami, w tym sportowymi, działającymi na terenie prowincji.

¹⁰ M. Przedpełski, *Oświata w powiecie sierpeckim w XV–XX wieku*, „Rocznik Mazowiecki” 1972, t. IV.

W zespołach akt Archiwum Państwowego Miasta Stołecznego Warszawa, w zespole akt Warszawski Gubernialny Urząd do spraw Stowarzyszeń, j.a. 1155 znajdują się akta stowarzyszeń istniejących na terenie Warszawy i guberni warszawskiej, zawierające podania założycieli, statuty i spisy członków z lat 1906-1917. W j.a. 1093 w zespole akt Straży Ziemskiej Powiatu Warszawskiego znajdują się m.in. wykazy i ankiety personalne strażników, informacje o organizacjach politycznych i młodzieżowych („Strzelec”), starania cudzoziemców (obywateli niemieckich i austriackich) o przyznanie im obywatelstwa rosyjskiego z lat 1906–1917.

Efektom kontynuacji dzieła Komisji Edukacji Narodowej, a także pionierskich działań w dziedzinie teorii i praktyki, było wprowadzenie wychowania fizycznego i jego podstaw programowych, z gimnastyką sokolą, a następnie z gimnastyką Linga do szkół na ziemiach polskich w XIX i początkach XX wieku. Odbywało się w trudnych warunkach niewoli narodowej. Nieco później do programu szkolnego wychowania fizycznego trafiają gry i zabawy¹¹. Powstają instytucje i stowarzyszenia wychowania fizycznego, w tym: prywatne zakłady gimnastyczne (np. Zakład Gimnastyki Szwedzkiej i Masażu, Heleny Kuczalskiej, założony w Warszawie w roku 1892). W roku 1905 powstaje Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Warszawie¹². Powstają na wzór Ogrodów Jordana w Krakowie, Ogrody Raua w Warszawie, dające podstawy ruchu sportowego na całym Mazowszu¹³. Dzięki opracowaniom K. Hądzelka, M. Rotkiewicz, S. Wilka (*Bibliografia kultury fizycznej*) możemy bliżej przyjrzeć się początkom ruchu sportowego na Mazowszu.

Do popularyzacji ruchu sportowego na Mazowszu przyczyniła się także, od sierpnia 1906 roku, redakcja dwutygodnika „Sokół”, kierowana przez Stanisława Popowskiego i dr. Guirarda Dziewulskiego. Związek Harcerstwa Polskiego (1916 rok) działał w wyniku zjednoczenia „starszyny” harcerstwa wszystkich zaborów. Bardzo ważną rolę w okresie niewoli narodowej pełniło Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”¹⁴. W pierwszych latach XX wieku demonstrowało przy okazji różnych imprez sportowych, nie tylko odrębność i świadomość narodową, polskość organizacji sportowych, ale również gotowość walki o niepodległość

¹¹ K. Hądzelek, *Wychowanie fizyczne na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1994, t. IV.

¹² J. Dżereń, *Zarys dziejów „Sokoła” w Warszawie w latach 1905–1939*, „Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce”, t. 8, red. L. Nowak, Gorzów Wielkopolski 2008.

¹³ J. Dżereń, *Zarys dziejów Ogrodów Raua w Warszawie (do 1907 r.)*, [w:] *Społeczno-Edukacyjne Oblicza Współczesnego Sportu i Olimpizmu*, red. J. Chełmecki, Warszawa 2007.

¹⁴ M. Ponczek, *Kościół rzymsko-katolicki a Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (przyczynek do historii kultury fizycznej Polski)*, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe” 1998, z. 9.

kraju. Przykładem mogą tu być złoty „Sokoła”¹⁵, zwłaszcza Złot Grunwaldzki „Sokoła” w 1910 roku w Krakowie, w którym aktywnie uczestniczył „Sokół” Dzielnicy Mazowieckiej¹⁶. Szczególnie ważną rolę odegrały polskie organizacje sportowe na tzw. pograniczu, na Warmii i Mazurach, gdzie sama przynależność do polskiego klubu sportowego była równoznaczna z walką o polskość.

W polskim ruchu sportowym do 1918 roku wyróżnić można etap powstawania mieszczańskich zrzeszeń sportowych¹⁷ o dużo szerszym zasięgu społecznym niż arystokratyczne kluby i towarzystwa myśliwskie i hippiczne, oparte o wzory organizacyjne tych ostatnich. W pierwszych latach XX wieku poza mieszczańskimi zrzeszeniami rozwija się ruch klubowy zrzeszający przede wszystkim młodzież szkolną i akademicką, opierający swoją działalność przeważnie na drużynach piłki nożnej¹⁸. Powoli zwiększał się zakres uprawianych dyscyplin, a także zwiększała się liczba powstających klubów sportowych. Jesienią 1911 roku realizuje swój pomysł powołania klubu sportowego „Polonia” w Warszawie – Wacław Denhoff-Czarnecki¹⁹. W coraz większym zakresie polskie kluby sportowe nawiązywały kontakty międzydzielnicowe oraz z zespołami zagranicznymi, traktując swój udział w ruchu sportowym jako ważny czynnik samoobrony przed biologiczną i duchową eksterminacją przez zaborców²⁰. Towarzystwa i kluby sportowe rozwijają również działalność oświatową, kulturalną, narodowo-patriotyczną i społeczno-polityczną²¹. Powstają dzieła propagujące i rozwijające narodowe formy ruchowe. Zauważona tendencja widoczna jest w dorobku Ł. Gołębiowskiego, H. Jordana, E. Cenara, E. Piaseckiego oraz w ramach akcji dwutygodnika „Ruch” pod nazwą „W sprawie gier ruchowych naszego ludu”²². E. Piasecki wspiera zasady tzw. polskiej piłki nożnej²³. Polski charakter

¹⁵ E. Kubalski, *Złot Grunwaldzki Sokolstwa Polskiego w dniach 16 i 17 lipcu 1910 r w Krakowie*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” 1910, nr 8–11.

¹⁶ E. Małolepszy, *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe w Częstochowie i w powiecie częstochowskim w latach 1918–1939*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, Częstochowa 1996.

¹⁷ J. Chełmecki, *Stan badań nad historią kultury fizycznej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce”, t. 6, red. L. Nowak, Gorzów Wielkopolski 2004.

¹⁸ K. Hądzelek, *Wychowanie fizyczne na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1994, t. 4.

¹⁹ R. Gawkowski, *Warszawska Polonia – piłkarze Czarnych Koszul 1911–2001*, Warszawa 2001.

²⁰ K. Hądzelek, *Sport jako czynnik identyfikacji narodowej*, [w:] *Sport i kultura*, red. Z. Krawczyk, Warszawa 1981.

²¹ J. Dżereń, *Zarys dziejów „Sokoła” w Warszawie w latach 1905–1939*, „Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce”, t. 8, red. L. Nowak, Gorzów Wielkopolski 2008.

²² K. Hądzelek, *Sport jako czynnik identyfikacji narodowej*, [w:] *Sport i kultura*, red. Z. Krawczyk, Warszawa 1981.

²³ E. Piasecki, *Piłka nożna polska. Przyczynek do kwestii wychowania fizycznego narodowego*, „Ruch” 1906, s. 14–16.

organizacji sportowych widoczny się staje w nazwach stowarzyszeń, takich jak: „Polonia”, „Korona”, „Orzeł Biały” oraz w strojach sportowych, mających często barwy narodowe²⁴.

W roku 1893 powstaje Warszawskie Towarzystwo Łyżwiarskie, które działalność swoją skupiało początkowo wokół lodowiska i toru kolarskiego na Dynasach. WTŁ zostało w roku 1898 członkiem Międzynarodowej Unii Łyżwiarskiej (ISU), a Piotr Weryho został działaczem władz międzynarodowych. WTŁ zorganizowało w 1908 roku Łyżwiarskie Mistrzostwa Europy²⁵.

Na zjazdach i konferencjach międzynarodowych wychowania fizycznego i sportu prezentowano wobec zagranicy jedność narodową polskiej delegacji. Uczestniczyli w nich przedstawiciele Królestwa Polskiego, Galicji i Wielkopolski²⁶.

Jeszcze przed 1918 rokiem wielkie zainteresowanie budziły wśród działaczy polskiego sportu z zaboru rosyjskiego i austriackiego, sztokholmskie Igrzyska Olimpijskie²⁷. Polscy sportowcy wystąpili w Sztokholmie w barwach państw zaborczych, manifestując przy każdej okazji swoją narodową odrębność²⁸. We Lwowie i Łodzi²⁹ zorganizowano polskie igrzyska, oparte na programie Igrzysk sztokholmskich, w Łodzi nawet nazwane olimpijskimi. Po zakończeniu sztokholmskich igrzysk rozpoczęła się dyskusja, zwłaszcza w obozie młodych działaczy sportowych w osobach: Kazimierz Biernacki i Henryk Szot-Jeziorowski, na temat powołania Polskiego Komitetu Olimpijskiego, wciągając do tych dyskusji dr. Władysława Osmolskiego, ówczesnego dyrektora Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportów (CWSGiS) w Poznaniu, projektodawcy wyższej szkoły zawodowej, mającej kształcić nauczycieli wychowania fizycznego dla szkół i wojska³⁰.

Dyskusja na temat udziału polskiej młodzieży w igrzyskach olimpijskich toczyła się również poprzez wydawnictwa książkowe. Temu celowi służyła broszura

²⁴ A. Sucheni-Grahowska, *Działalność oświatowa „Sokola” na Śląsku w świetle dokumentacji prasowej (1900–1914)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1960, nr 1, passim.

²⁵ W. Ferens, *Powitanie pierwszych zrzeseń sportowych w Warszawie*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1957, t. 1, passim.

²⁶ E. Piasecki, *Międzynarodowy Kongres Wychowania Fizycznego w Paryżu 17–20 marca 1913*, „Muzeum” 1913, t. 2.

²⁷ H. Młodzianowska, *Powstanie i dzieje Polskiego Komitetu Olimpijskiego do 1959 roku*, [w:] *50 lat na olimpijskim szlaku*, Warszawa 1969.

²⁸ G. Młodzikowski, *Olimpizm nad Wisłą*, „Polska” 1972, nr 3.

²⁹ Zbiory Muzeum Sportu w Łodzi; *Pierwsze polskie igrzyska we Lwowie: (program)*, „Ruch” 1911, z. 10; „Sport Powszechny” 1911, nr 26; A. Bogusz, „Geneza sportu w Łodzi i jego rozwój do 1939 roku”, rozprawa doktorska, maszynopis, AWF, Warszawa 1988.

³⁰ R. Wryk, „Akademicki Związek Sportowy 1908/9–1944”, praca doktorska, maszynopis, Biblioteka Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 1988.

K. Biernackiego wydana w 1916 roku pod tytułem: *Młodzież polska a igrzyska olimpijskie*, zachęcająca młodzież polską do udziału w tej wielkiej imprezie.

Tendencje zjednoczeniowe polskiego ruchu sportowego w formie ogólnopolskiej organizacji sportowej (Związku Polskich Zrzeszeń Sportowych), a także ujednolicenie opinii na znaczenie wychowania fizycznego i sportu oraz podjęcie wspólnej akcji w celu podniesienia jego poziomu znalazły swoje miejsce na I Zjeździe Polskich Stowarzyszeń Sportowych i Gimnastycznych, zorganizowanym w Warszawie w dniach 20–22 września 1918 roku³¹. Z okazji Zjazdu przeprowadzono w parku Agrykola zawody sportowe według programu olimpijskiego, które miały być przeglądem poziomu poszczególnych dyscyplin sportowych (zwłaszcza w lekkiej atletyce) przed zbliżającymi się Igrzyskami Olimpijskimi w Antwerpii³². Na zjeździe przedstawiono kilka referatów i wystąpień. Jednak dyskusja skupiła się wokół zagadnień kształtu organizacyjnego polskiego sportu i zadań dla przyszłych władz Związku Sportowego, w tym zajęcia się własnymi igrzyskami narodowymi w celu przygotowania reprezentacji do współzawodnictwa międzynarodowego. W 1919 roku powstał Polski Komitet Igrzysk Olimpijskich, a flaga polska pojawiła się na Igrzyskach Olimpijskich w Antwerpii w 1920 roku.

3. Próba konkluzji

Podsumowując rozważania na temat stanu badań nad dziejami sportu na Mazowszu (do 1918 roku), możemy przyjąć, iż ziemia mazowiecka przechodziła bardzo burzliwe zmiany administracyjne. Komplikowały one w znaczący sposób dotarcie do źródeł monograficznych dających obraz stanu badań nad dziejami kultury fizycznej.

Analizę zasobów kultury fizycznej województwa mazowieckiego należy rozpocząć już od średniowiecza, a w nim także obyczaje polskiego kleru i rolę Kościoła rzymskokatolickiego w rozwoju kultury fizycznej w Polsce.

Ciekawe źródła dotyczące obyczajów, stylu życia mazowieckich rodów arystokratycznych, szkolnictwa mazowieckiego, instytucji wyznaniowych znajdują się w Archiwum Państwowym Miasta Stołecznego Warszawy, zawierającym akta stowarzyszeń istniejących na terenie Warszawy i guberni warszawskiej, podania założycieli, statuty i spisy członków z lat 1906–1917. Pozostałe źródła znajdują się w dokumentach lokacyjnych poszczególnych miast powiatowych, w „Rocznikach Mazowieckich”, w „Notatkach Płockich”, w pracach zbiorowych (przede wszystkim ks. Grzybowski), a także w archiwach diecezjalnych i Archiwum

³¹ „Kurier Warszawski” 1918, nr 220.

³² „Sport Polski” 1918, nr 1.

Akt Nowych (w dziale Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) oraz w Archiwum Państwowym w Olsztynie (w parafiach) i bibliotekach oraz w zbiorach prywatnych.

Źródła dotyczące działalności stowarzyszeń kultury fizycznej na Mazowszu takich jak: Zakład Gimnastyki Szwedzkiej i Masażu, Heleny Kuczalskiej, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Warszawie, Ogrodów Raua – znajdują się w piśmiennictwie Kajetana Hądzelka, Marii Rotkiewicz, Stanisława Wilka, Jerzego Chelmeckiego, Eligiusza Małolepszego, Mirosława Ponczka³³, i innych.

Do popularyzacji ruchu sportowego na Mazowszu przyczyniła się od sierpnia 1906 roku redakcja dwutygodnika „Sokół”, kierowana przez red. Stanisława Popowskiego, dr. Guirarda Dziewulskiego oraz Związek Harcerstwa Polskiego (1916).

Wyniki badań polskich historyków kultury fizycznej nad mniejszościami narodowymi, a zwłaszcza nad środowiskiem żydowskim, koncentrują swoją uwagę dopiero w okresie II Rzeczypospolitej. Jednak już w okresie Polski przedaborowej i pozaborowej takie mniejszości na Mazowszu istniały. Dotarcie więc do tych materiałów byłoby cennym wkładem do dorobku historii kultury fizycznej w Polsce.

W dziedzinie sportu zdołano do 1918 roku upowszechnić w Polsce większość ze znanych wówczas i uprawianych w Europie dyscyplin sportowych. Żywo rozwijał się ruch turystyczny i taternictwo (alpinizm). W tym okresie – bezpośrednio poprzedzającym powstanie niepodległego państwa polskiego – obserwujemy zabiegi i dążenia do jednoczenia polskiego ruchu sportowego oraz tworzenia struktur organizacyjnych ponadklubowych, ogólnokrajowych związków sportowych. W 1919 roku doprowadzono do powstania Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich i przygotowano reprezentację sportu polskiego do startu w Igrzyskach Olimpijskich w Antwerpii w 1920 roku. Nastąpiło włączenie polskiego sportu do międzynarodowego ruchu sportowego.

Możemy też stwierdzić, że nauki o kulturze fizycznej w niepodległym już polskim państwie szeroko korzystały ze spuścizny przekazanej przez pionierów wychowania fizycznego i sportu. Wysoki poziom osiągnięć w tej dziedzinie w dwudziestoleciu międzywojennym i po II wojnie światowej mógł się dokonać dzięki dorobkowi poprzednich dziesięcioleci, do których i dziś nawiązujemy. W 1918 roku Mazowsze weszło w skład niepodległego państwa polskiego.

³³ M. Ponczek, *Związki Kościoła Katolickiego z „Sokołem” Ziemi Łódzkiej do 1939 r.*, [w:] *Studia z historii i organizacji kultury fizycznej*, red. Andrzej Nowakowski, WSP, Częstochowa 1997; idem, *Kultura Fizyczna a Kościół rzymskokatolicki. Antyk – XX wiek. Wybór materiałów uzupełniających do ćwiczeń i seminariów z historii kultury fizycznej*, Politechnika Częstochowska, Częstochowa 2004; idem, *Stosunek Kościoła Katolickiego do kultury fizycznej w skali powszechnej i polskiej – do 1999 roku*, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe” 2001, z. 11; idem, *Ewolucja w poglądach i praktyce kościoła katolickiego wobec problemów kultury fizycznej*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Seria: Kultura Fizyczna”, z. 4, Częstochowa 2001.

Summary

Contribution to the Status of Researches into Mazowsze History – with a Particular Acknowledgement to History of Physical Education up to 1918 (Topic Outline)

The researches into physical education in Poland were object of science inquiries in many academic centres in Poland and were talked over in monographic and pictorial publications. The researches into history of physical education on Mazowsze Region were carried out by e.g. J. Chelmecki, K. Hądzelek, J. Dzereń, W. Ferens, R. Gawkowski, W. Gąsiorowski, W. Gniewkowski, M.M. Grzybowski, E. Małolepszy, H. Młodzianowska G. Młodzikowski M. Ponczek, B. Pędraszewska, M. Przedpełski, S. Wilk, A. Vetulani, T. Żebrowski.

Submitted article concerns status of the researches into Mazowsze physical education – with particularly taken into account a history of physical education up to 1918.

Keywords: Mazowsze, Rau Gardens in Warsaw, Companies, sports clubs.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Ks. Grzybowski M.M., *Materiały do dziejów szkolnictwa na Mazowszu. Wypisy z archiwaliów diecezjalnych XVIII wieku*, t. 2, Płock 2000.

Ks. Grzybowski M.M., *Materiały do dziejów szkolnictwa na Mazowszu. Wypisy z archiwaliów diecezjalnych XIX wieku*, t. 1, Warszawa – Łowicz 1995.

Zbiory Muzeum Sportu w Łodzi.

II. Prasa

„Kurier Warszawski” 1918.

„Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” 1910.

„Sport Polski” 1918.

„Sport Powszechny” 1911.

„Ruch” 1906, 1911.

B. Literatura

I. Publikacje

Chelmecki J., Wilk S., *Wybrane czynniki społeczno-polityczne kształtowania modelu organizacyjnego kultury fizycznej w Polsce Ludowej*, [w:] *Wybrane*

- problemy organizacji kultury fizycznej w Polsce. Z warsztatów badawczych*, Warszawa 1987.
- Chelmecki J., *Stan badań nad historią kultury fizycznej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce”, t. 6, red. L. Nowak, Gorzów Wlkp. 2004.
- Dżereń J., *Zarys dziejów „Sokoła” w Warszawie w latach 1905–1939*, „Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce”, t. 8, red. L. Nowak, Gorzów Wlkp. 2008.
- Dżereń J., *Zarys dziejów Ogrodów Raua w Warszawie do 1907 r.*, [w:] *Spoleczno-Edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpizmu. Wychowanie patriotyczne przez sport*, red. J. Chelmecki, Warszawa 2007.
- Ferens W., *Powstanie pierwszych zrzeszeń sportowych w Warszawie*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1957, t. 1.
- Gaj J., Młodzianowska H., *Studia nad dziejami kultur fizycznej XIX/XX wieku*, Poznań 1973.
- Gawkowski R., *Warszawska Polonia – piłkarze Czarnych Koszul 1911–2001*, Warszawa 2001.
- Grot Z., Gaj J., *Zarys dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*, Warszawa – Poznań 1973.
- Gąsiorowski W., *Rozwój oświaty w powiecie sierpeckim*, „Notatki Płockie” 1974, nr 3.
- Hądzelek K., *Sport jako czynnik identyfikacji narodowej*, [w:] *Sport i kultura*, red. Z. Krawczyk, Warszawa 1981.
- Hądzelek K., *Wychowanie fizyczne na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 4.
- Małolepszy E., *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe w Częstochowie i w powiecie częstochowskim w latach 1918–1939*, Częstochowa 1996.
- Ogrodziński W., *Dzieje dzielnicy śląskiej Sokola*, Katowice 1937.
- Młodzianowska H., *Udział polskich organizacji sportowych i turystycznych w walce o wyzwolenie narodowe w latach pierwszej wojny światowej*, [w:] *Materiały Dorocznej Sesji Naukowej*, AWF, Warszawa 1967.
- Młodzianowska H., *Powstanie i dzieje Polskiego Komitetu Olimpijskiego do 1959 roku*, [w:] *50 lat na olimpijskim szlaku*, Warszawa 1969.
- Młodzikowski G., *Olimpizm nad Wisłą*, „Polska” 1972, nr 3.
- Piasecki E., *Międzynarodowy Kongres Wychowania Fizycznego w Paryżu 17–20 marca 1913*, „Muzeum” 1913, t. II.
- Pleziowa J., *Jakub de Voragine, Złota legenda*, [w:] *Opis cudów o śmierci biskupa Piotra II*, Warszawa 1983.
- Ponczek M., *Z dziejów rehabilitacji w polskim piśmiennictwie lekarskim*, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe” 1994, z. 5.

- Ponczek M., *Związki Kościoła Katolickiego z „Sokołem” Ziemi Łódzkiej do 1939 r.*, [w:] *Studia z historii i organizacji kultury fizycznej*, red. A. Nowakowski, WSP, Częstochowa 1998.
- Ponczek M., *Kościół rzymskokatolicki a Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (przyczynek do historii kultury fizycznej Polski)*, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe” 1998, z. 9.
- Ponczek M., *Stosunek Kościoła Katolickiego do kultury fizycznej w skali powszechnej i polskiej – do 1999 roku*, „Zeszyty Metodyczno Naukowe” 2001, z. 11.
- Ponczek M., *Ewolucja w poglądach i praktyce kościoła katolickiego wobec problemów kultury fizycznej*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Seria: Kultura Fizyczna”, z. 4, Częstochowa 2001.
- Ponczek M., *Kultura Fizyczna a Kościół rzymskokatolicki. Antyk–XX wiek. Wybór materiałów uzupełniających do ćwiczeń i seminariów z historii kultury fizycznej*, Politechnika Częstochowska, Częstochowa 2004.
- Przedpełski M., *Oświata w powiecie sierpeckim w X–XX wieku*, „Rocznik Mazowiecki” 1972, t. IV.
- Ryfowa A., „Sokół” w latach dążeń niepodległościowych i powstań narodowych, [w:] *Studia z dziejów Polski, Niemiec i NRD (XV i XX w.)*, Poznań 1974.
- Sucheni-Grabowska A., *Działalność oświatowa „Sokola” na Śląsku w świetle dokumentacji prasowej (1900–1914)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1960, nr 1.
- Topolski J., *Historia polityczna w obrębie nauk historycznych a zmiany w filozofii historii i historiografii*, [w:] *Studia i Monografie AWF we Wrocławiu*, Wrocław 1993.
- Vetulani A., *Średniowieczne rękopisy plockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne” 1963, z. 3–4.
- Żebrowski T., *Szkolnictwo i kultura*, [w:] *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003.

II. Źródła niepublikowane

- Bogusz A., „Geneza sportu w Łodzi i jego rozwój do 1939 roku”, praca doktorska, maszynopis, AWF, Warszawa 1988.
- Wryk R., „Akademicki Związek Sportowy 1908/9–1949”, praca doktorska, maszynopis, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań 1988.